

Egerszegi Anna

Az etimologizálás jelenségének vizsgálata óvodás korú gyermekek nyelvhasználatában

A sokszínű gyermeknyelvi produktumok mögött komoly értelmi erőfeszítés áll. Egy-egy ilyen produktum létrejöttében kiemelkedően fontosak a megfelelő biológiai tényezők, a beszédfejlődés, a nyelvi tudatosság alakulása, illetve a gyermeket körülvevő szociális környezet. A tanulmány óvodás korú gyermekeknél vizsgálja az úgynevezett gyermeki etimológia jelenségét. A fenti tényezők tárgyalása mellett bemutatja a 3–6 éves óvodásokkal végzett vizsgálat eredményeit. A vizsgálatban alkalmazott kérdőíves módszer lehetőséget ad arra, hogy a gyermekek nyelvi produktumait, kiemelten az etimologizálás jelenségét, közvetlenül felmérhessük. A kérdőív játékosága miatt a gyermekek könnyen feloldódnak, szívesen együttműködnek. Az eredmények jól tükrözik a különböző korosztályok nyelvi tudatosságának szintjét, ezen belül a gyermeki etimologizálás sokszínű megnyilvánulásának a példáit.

Bevezetés

Az anyanyelv-elsajátítás évszázadok óta csodálat és érdeklődés tárgya a köztudatban. Számos kutatás és kísérlet foglalkozott a beszédfejlődéssel régen és napjainkban egyaránt, annak meghatározó tényezőivel, részfolyamataival, zavaraiival. Az anyanyelv-elsajátítás tekintetében döntő fontosságúak a biológiai előfeltételek – a beszédszervek, illetve az agy megfelelő működése, fejlődése. Emellett kiemelkedő fontosságú a szociális környezet, a gyermeket érő különböző hatások, amelyek mind a beszédfejlődést, mind a társas viselkedést alakítják. A gyermeknyelvi produktumok vizsgálata kevésbé áll a figyelem középpontjában, részben talán azért, mert kutatása sem a módszereket, sem a korosztályból adódó nehézségeket tekintve nem egyszerű feladat. A tanulmányban egy jellegzetes gyermeknyelvi produktum, az úgynevezett gyermeki etimológia jelenségéről készített vizsgálatomat és ennek eredményeit mutatom be.

Gyermeknyelvi produktumok

A gyermeknyelvre számos olyan sajátos vonás jellemző, amelyeket különböző nyelvészeti és gondolkodási kategóriák szerint lehet osztályozni (Adamikné 2006a). Gyermeknyelvi produktumnak tekintjük többek között a definíciót (*Elmentünk abba a házba, ahol a menyasszonyt és a vőlegényt összeillesztik* – 'házasságkötő terem'), a metaforát (*a fű a Föld haja*), a megszemélyesítést (*nyávogott az ajtó*), a metonímiát, a szinekdochét, a szinesztéziát, a hasonlatot, valamint az ellentétet. A gyermeknyelvre egyaránt jellemzőek a nyelvészetben ismert szóalkotási módok: a szórövidítés (*lakatajt, lakatajtó* – 'olyan ajtó, amin lakat van'), a szóképzés (*dolgozó* – 'munkahely'), a kontamináció (*pami* – *papi* és *mami* szavakból), a szóvég megelevenedése (*Nézd, lehullott a szirom* – *A szirod?*), a szóhatáreltolódás (*Géza malac* – 'Szárnyat ígéz a malacra'), illetve a szórendcsere (*első szerelem látásra* – 'szerelem első látásra').

A fent említetteken kívül igen gyakori jelenség az etimologizálás, amelynek során a gyermek az ismeretlen, ennek következtében számára értelmetlen szavak helyett hasonló hangzású, de számára értelmes szót keres. Számos példa támasztja alá ezt a mechanizmust, amelynek produktumait a lelkes szülők – igen találóan – aranyköpéseknek nevezik. Néhány példa a gyűjtemények kimeríthetetlen tárházából.

Ismerősöm kisfia az ultrahangos vizsgálatkor ezt mondta leendő Vince nevű öccsével kapcsolatban: *Any, én nem látom a pincét* (pince ← Vince). Zsóka nevű unokahúgom a *vargabéles* helyett *marhabélest*, a *sütőtökleves* helyett *csütörtöklevest* kért. D. Tóth Kriszta Lola-történetei között pedig a *pincepörkölt* *pizzapörkölttel* történő helyettesítése jelenik meg. Adamikné Jászó Anna példái közül: *életem kockás táskájával* ← *életem kockáztatásával*; *Nils Horgász* ← *Nils Holgersson*; *ablakpatkány* ← *ablakpárkány*, *libapont* ← *hibapont* (Adamikné 2006a).

A gyermeki etimológia jelenségének nyelvészeti, pszichológiai háttere

Az etimológia a történeti nyelvészet egyik, a szavak eredetével foglalkozó ága. Egy, az etimológia által vizsgált jelenség, a népetimológia azt a folyamatot tükrözi, amelynek során a beszélő a szokatlan, többnyire idegen szavakat értelmesíti. A népetimológiára közismert példa a szláv nyelvből átvett *keresztén* szó, amelyet a *kereszt*tel hoztak összefüggésbe, így jött létre a *keresztény* szavunk. A népetimológia színes szóalkotási módjával alakult ki a *kárókatona* kifejezés is, amely eredetileg a török *kara katna* ('fekete madár') szókapcsolat értelmesítéséből származik. A magyarok más népekkel való érintkezései során számos új szóátvétel honosult meg hazánkban, ilyenek például a szláv *samostrel* – *számszerj*; a német *Durchdefekt* – *durrdefekt*; vagy a latin *tuberosa* – *tubarózsa*. A mai napig keletkeznek új szavak a népetimológia analógiájára. Manapság ezek leginkább tudatosan létrehozott változatok, amelyeket legtöbb esetben a szójáték öröme ihlet. Ilyen például a *diszpécser* – *díszpáncser* vagy éppen az *e-mail* – *emil* változat (1).

A gyermeki etimologizálás pszichológiai hátterének megismerésekor kiemelkedően fontos Jean Piaget, svájci pszichológus munkássága, aki megalkotta az első átfogó, egységes fogalomrendszerű elméletet a gyermek kognitív fejlődéséről. A fejlődést négy fő szakaszra osztotta: a szenzomotoros (érzékszervi-mozgásos), a művelet előtti, a formális műveleti, illetve a konkrét műveleti szakaszra (Piaget–Inhelder 1999).

A művelet előtti szakaszban – 2–7 éves kor között – a beszéddel a szimbolikus gondolkodás is megjelenik. Erre a szakaszra jellemző, hogy a gyermek képtelen egy időben a helyzet több mozzanatát egyszerre figyelembe venni. Ezen kívül kialakul az a sajátos világkép, amelyben a gyermek mindent megmagyaráz a már meglévő ismeretei alapján. Ennek a világnézetnek a középpontjában mindig az ember, illetve saját vágya, akarata áll. Oksági összefüggéseket tételez fel egymástól független dolgok között.

Ebben az életkori szakaszban jellemző az önkényes jelentésadás, azaz az etimologizálás is. A gyermek eltanul szavakat, mert hallja őket a környezetétől, ám vannak olyanok, amelyeket nem ért. A beszédről való tapasztalatai alapján azt már tudja, hogy minden szónak kell, hogy legyen jelentése, különben nem szó. Számukra nincsenek értelmetlen szavak, mindennek jelentést adnak, különféle összefüggéseket keresnek a dolgok között. Egy hat év körüli kislány jelenlétében elhangzott a *pszichopata* szó, mire ezt kérdezte: „Apu, ma nem mesélsz a *pici hópatákról*?”. Így egyetlen ismeretlen szóba három ismerős jelentést vitt bele. Egy ötéves kisfiúnak azt mondta az édesanyja, hogy egy gyermeket felnevelni jó dolog, de nem mindig könnyű. Erre a kisfiú: „De ha nekem születne egy testvérem, azt már nem lenne nehéz felnevelni, mert most már én is itt vagyok, és megmondanám, hogy hívjuk Zsuzsinak”. A *felnevelni* szót tehát úgy értette, hogy *elnevezni*. Ebben az esetben az önkényes jelentésadás azon alapszik, hogy a két szónak közel egyforma a ritmusa, a hosszúsága, és mindkettőben benne van egy, a gyermek számára értelmes szó: *neve* (Mérei–Binét 1993: 54).

A beszédfejlődés egyes szakaszaiban a látványos beszédprodukciónak mellett a háttérben működő beszédpercepciónak jut a legnagyobb szerep. Nincs ez másképp a gyermeknyelvi produktumok esetében sem. A sikeres beszédprodukciónak elengedhetetlen a szavak, kifejezések megfelelő észlelése, megértése, értelmezése – a gyermeki etimológia tekintetében pedig az asszociációs szint bekapcsolása, valamint az előzetes ismereteknek az új információhoz való társítása. A gyermek mindig tanulás, utánzás útján sajátítja el a szavakat a felnőtt környezet állandó megerősítési rendszerének segítségével. Az első tartalmas – tehát nem

gőgicsélt – szavak alakja nagyjából felidézi a felnőttnyelvi mintát, amelyet a gyermek megpróbált utánozni. Ám az artikulációs korlátok miatt még nem sikerül tökéletesen kiejteni az eredeti szót, így újabb és újabb variációkat hoz létre, amíg végül sikerül az eredeti hangsort produkálnia (Gósy 2005). A mondatzókat követően ugrásszerűen növekszik a gyermek szókinccse. Naponta legalább egy új szót tanul meg. A holofrázisok anyanyelv-elsajátítási szakaszát a kétszavas közlések megjelenése követi. Ezután jelenik meg a többszavas mondatkezdemények előkészítőjeként a telegrafikus beszéd (Gósy 2005).

Hároméves korára a gyermek hangállománya fokozatosan bővül, szinte teljes számban megjelennek a magán- és a mássalhangzók. Az alaktani és a mondattani szabályok egy részét már használja, de még mindig nagyszámban jelen vannak a felnőttektől készen átvett alakok, amelyek grammatikailag gyakran nem illenek bele a közlésekbe. A gyermek beszéde egyre jobban önállósul, ekkorra tehető az úgynevezett miért-korszak is (Gósy 2005). Az anyanyelv-elsajátításnak ebben a szakaszában a nyelv minden szintjén folyamatos és látványos fejlődés tapasztalható. Hároméves korára – normál fejlődés esetén – a gyermek képessé válik bármelyik beszédhang helyes kiejtésére, csökkennek a túláltalánosításokból, felnőttnyelvi utánzásokból fakadó alaktani tévesztések (például *tégemet engem* helyett). Ebben az életkorban a gyermekek többsége sokat és szívesen beszél.

A gyermek fokozatosan kibontakozó nyelvi tudatossága már az anyanyelv-elsajátítás viszonylag korai szakaszaiban is számos helyzetben tetten érhető. Erre utal többek között a toldalékok felismerése és tudatos használata, amely sok esetben az időtartamok sajátos alakulásához vezet (pl. *asztalva*, *vízvel*, *kutyusval* stb.) (Adamikné 2006a). A gyermekek mentális lexikonában megfigyelhető kettős tárolás és a sajátos szóértelmezések is a nyelvi tudatosságra utalnak. Utóbbi során a „gyermek megpróbál kapcsolatot teremteni a szó jelentése és az általa jelölt valóságelem között. Például a *futó zápor* onnan kapta a nevét, hogy az emberek elkezdene futni, ha esik” (Adamikné 2006b: 211). A szakirodalom a nyelvi tudatosság kialakulásában különböző szakaszokat különít el: a szótagolás, a mondatok felismerése, az alanyi és az állítmányi rész elkülönítése stb. A szavak felismerésében két fázis különíthető el: a szavak hangalakjával való játék, illetve a gondolkodási műveletekhez kötött, a jelentéssel és a morfológiai felépítéssel kapcsolatos műveletek (Adamikné 2006a). A gondolkodási műveletek eredményeként létrejött produktumok közé tartozik többek között (lásd a fent említett gyermeknyelvi produktumokat) az etimologizálás is.

A kutatás céljai, hipotézisei

Kutatásomban a gyermeki etimológia jelenségét vizsgáltam a 3–6 éves korosztálynál. A gyermeki etimológia témaköréhez – mint ahogyan a beszédfejlődéshez magához is – szorosan hozzátartozik a beszédmegértés folyamata. A vizsgált jelenséget a beszédértés felől közelítettem meg. A szakirodalomban rögzített gyermeki etimológiás jelenségek, illetve a rendelkezésemre álló családi példák alapján összeállított kérdőívvel vizsgáltam a 3–6 éves óvodások önkényes jelentésadási szokásait. Első óvodlátogatásaim alkalmával 3–4 éves gyermekekkel végeztem el a felmérést. Az volt a hipotézisem, hogy az összeállított kérdéssor/fogalomsor nagy részét a gyermeki etimológia mechanizmusát alkalmazva sajátos módon fogják elemezni, értelmezni. A következő alkalmak során a vizsgálatot kiterjesztettem a 4–6 évesekre is, azt feltételezve, hogy ebben a korosztályban szintén gyakori az önkényes jelentésadás jelensége. Hipotézisem szerint a megkérdezett gyermekek az egyes szavakra, illetve kifejezésekre hasonló válaszokat adnak, mint a kortársaik, és az így kapott magyarázatok a szakirodalmi vagy egyéb példákban szereplő alakokkal is egyezéseket mutatnak. Emellett arra kerestem a választ, hogy a vizsgálat során milyen új, más nézőpontból megközelített szavak jönnek létre, hiszen a gyermekek tapasztalatai eltérőek, ebből adódóan az asszociációk úgyszintén szerteágazóak és sokszínűek lehetnek. Továbbá az volt a feltételezésem, hogy az általam összeállított kérdőíves módszer sikeres lesz, és a gyermekek nemcsak spontán beszédhelyzetben produkálnak új összetételeket, hanem a játékos felmérés keretein belül is.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A kutatást egy XIII. kerületi önkormányzati óvodában végeztem. Több alkalommal látogattam meg az intézményt a vizsgálat elvégzéséhez. Mindig délelőtt 9 és 12 óra között foglalkoztam a gyermekekkel annak érdekében, hogy a fáradtság ne terelje el a figyelmüket. A felmérés résztvevői 3–6 éves korúak voltak. A minta húsz 3–4 éves, tizenkét 4–5 éves és tizenöt 6 éves gyermekből tevődött össze. Mindegyikük magyar anyanyelvű és ép halló. Szociális háttérüket tekintve nagyrészt jól szituált, illetve átlagos anyagi körülmények között élő szülők gyermekei. A vizsgált gyermekek közül kettő kisebbségi származású volt, beszédfejlődésük megkésettnek bizonyult, eredményeik a vizsgálat szempontjából értékelhetetlenek voltak, ezért az adatokat összesítő táblázatban sem szerepelnek.

Az intézményben, ahol a vizsgálatot végeztem, nyolc csoport működik tizenhat óvodapedagógussal, nyolc dajkával, külsős dajkákkal, tagóvoda-vezetővel, óvodatitkárral, fejlesztő pedagógussal, logopédussal és pszichológussal. A logopédus hetente négy alkalommal végez fejlesztést, valamint igény szerint tanácsadást nyújt a szülőknek. A csoportokban három felnőtt foglalkozik a gyermekekkel: két óvodapedagógus és egy dajka. Azok a csoportok, ahol a felmérést végeztem, úgynevezett vegyes csoportok, ahova 3–7 éves korú gyermekek járnak. Az óvodavezető szerint a nagyobbak modellértékűek a kisebbek számára, és ez az erkölcsi, szociális fejlődésüket (az együttérzés, a segítőkészség, az önzetlenség, a figyelmesség kialakulását) is nagyban elősegíti.

Mivel a gyermeki etimologizálás elsősorban beszédprodukciós és spontán beszédbeli jellegzetesség, két lehetőség merült fel a felmérés módszerével kapcsolatban. Elsőként a nyelvészeti kutatásokban jól bevált forma, amely a megfigyelésen, illetve az anyaggyűjtésen alapul. Ennek során célszerű az óvodában hosszú időn keresztül megfigyelni a kiválasztott korcsoportba tartozó gyermekeket, illetőleg rögzíteni, lejegyezni azokat a beszédprodukciós tevékenységeiket, amelyek a gyermeki etimológia szempontjából érdekesek lehetnek.

A másik lehetőség egy kérdőív összeállítása, amely a beszédprodukciós jelenségek felhasználásával, a beszédértés felől közelíti meg a gyermeki etimologizálást. Ehhez a felméréshez olyan kérdőív, illetve feladatsor szükséges, amely elvégezhető akár egy három- vagy egy hatéves gyermekkel is. Ekkor mind a kérdőív nehézségét, mind az időtartamát tekintve figyelembe kell venni a vizsgálandó korosztály képességeit.

Vizsgálatom elvégzéséhez az utóbbi módszert választottam. Egy feladatsort állítottam össze, amelyben a beszédprodukció felől, kérdőívvel vizsgáltam a 3–6 éves óvodások önkényes jelentésadási szokásait. A feladatokhoz olyan szavakat használtam, amelyeket spontán beszédben – a szakirodalmi és a családi példák alapján – gyakran átalakítanak a gyermekek.

Felmérésem négy játékos gyakorlatból állt (a feladatokat lásd a mellékletben). Mindegyik feladathoz egy-egy játékfigurát vittem, és ezek köré építettem fel a kérdéssorokat. Az első feladatban képeket mutattam, amelyekről meg kellett mondaniuk, hogy mit ábrázolnak. A képeken olyan tárgyak, élőlények szerepeltek, amelyeket – a szakirodalmi és a családi példák alapján – gyakran alakítanak át a gyermekek (például *helikopter*, *talicska*). Ez a feladat – mintegy vizuális bemelegítésként – azt a célt szolgálta, hogy feloldódjanak, megnyíljanak, és a későbbi, egyre nehezebb feladatokat is a kezdeti lelkesedéssel oldják meg; azaz a maguk módján magyarázzák meg a számukra ismeretlen szavakat, kifejezéseket.

Az ezt követő három feladatban szavakat, illetve mondatokat kellett elismételniük egy előre felvett hanganyag alapján. A hanganyag arra szolgált, hogy minden gyermek pontosan ugyanúgy hallja a szavakat, a mondatokat a felmérés során. A hanganyagon egy férfihang szerepelt annak érdekében, hogy ne a felvételt készítő hangját hallják a magnóban is. A szavakat azokból a példákából válogattam össze, amelyeket a gyermekek

rendszeresen átalakítanak, értelmesítenek (pl. *jávorszarvas*, *kovászos uborka*, *Mechwart liget*, *lágý tojás*, *baklövés* stb.).

Mindegyik feladat 6 kérdést tartalmazott, így összesen 24 kérdésre kellett válaszolniuk a gyermekeknek. A 3–4 éves korosztályt ez a 24 feladat – még játszva, beszélgetve is – teljesen kimerítette. A másik két korosztály érdeklődését könnyebb volt fenntartani, gyorsabban elvégezték a feladatokat. A felmérést minden gyermekkel külön teremben, nyugodt körülmények között végeztem.

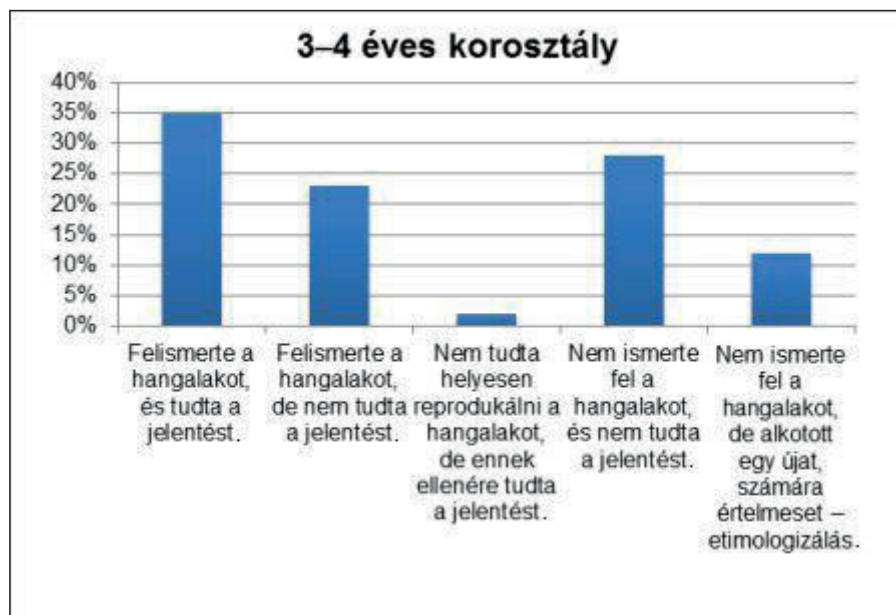
Eremények

A megfigyelést négy kérdéscsoportban, egyenként 6-6 kérdésből állítottam össze. A válaszokat öt csoportra osztottam:

- a gyermek felismerte a hangalakot, és ismerte a jelentést (azaz helyesen vissza tudta mondani a magnóról elhangzott / a képen látható szót, kifejezést, majd szintén helyesen adta meg a szó, kifejezés jelentését);
- felismerte a hangalakot, de nem ismerte a jelentést (azaz a hangalakot helyesen vissza tudta mondani, ám rossz jelentést adott meg / nem tudta a szó, kifejezés jelentését);
- nem tudta helyesen reprodukálni a hangalakot, de ennek ellenére ismerte a jelentést (azaz nem tudta helyesen visszamondani a hangalakot, a szó jelentését azonban helyesen adta meg);
- nem ismerte fel a hangalakot, és nem tudta a jelentést (azaz sem a hangalak reprodukálása, sem a jelentés megadása nem volt sikeres);
- nem ismerte fel a hangalakot, de alkotott egy új, számára értelmes hangsort (azaz nem tudta helyesen visszamondani az eredeti szó, kifejezés hangalakját, ehelyett alkotott egy hasonló hangzásút, amelynek azután megmagyarázta a jelentését).

A kutatás szempontjából a legérdekesebb az utolsó, az ötödik csoport, amely az etimologizálást tartalmazza.

Külön vizsgáltam a 3–4 éves, a 4–5 éves és a 6 éves korosztályt, mivel nagyon eltérő eredmények születtek ezekben a csoportokban.

1. ábra

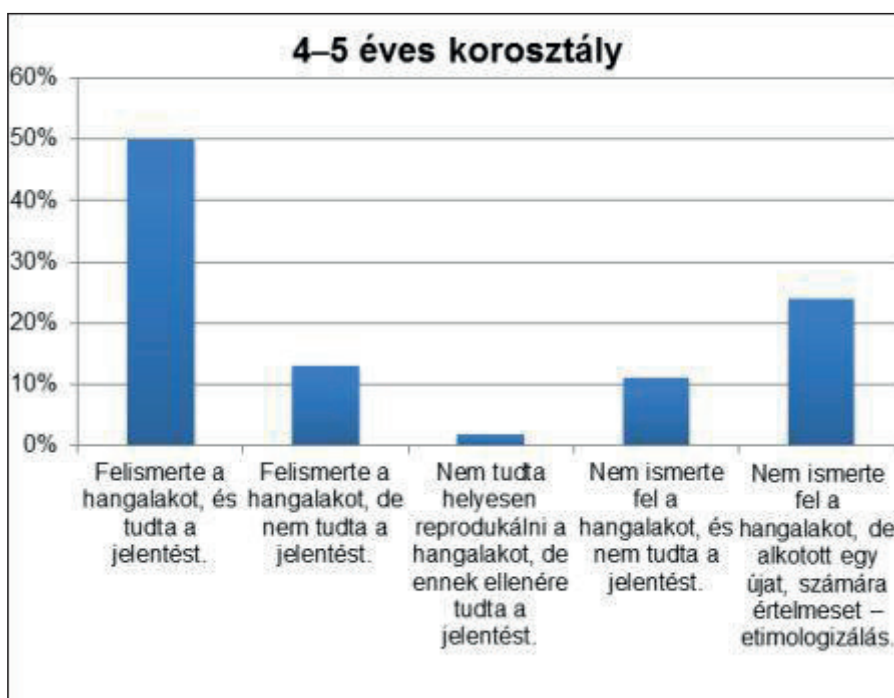
A 3–4 éves korosztály eredményeinek százalékos összesítése

Ahogy az 1. számú ábrán látható, a 3–4 éves gyermekek elsődlegesen a hangalakot igyekeztek visszamondani, ugyanakkor, ha az adott szó túl nehéznek bizonyult, a figyelmük elkalandozott, nem kísérelték meg többször a szó vagy a kifejezés helyes visszamondását. 35%-uk ismerte fel a szavakat, kifejezéseket, illetve adta meg helyesen a jelentésüket. Megoszlik az arány a második és a negyedik csoport között, 23%-uk ismerte fel a hangalakot, de nem tudta hozzá társítani a megfelelő jelentést, és 28%-uk nem is ismerte fel az adott szót. Viszonylag kis arányban alkottak új szavakat, 12% az önkényes jelentésadás.

A vizuális feladat okozta a legkevesebb gondot a gyermekeknek, nagy százalékban tökéletesen felismerték a képeket, egy-egy etimologizálás fordult csak elő ebben a feladatban: *talicska* helyett *tolicska*; *helikopter* helyett *helipotter*.

A nehezebb feladatoknál a *gutaütés* helyett a megkérdezett 3–4 éves gyermekek fele *butaütést* mondott, emellett nagy számban szerepelt a *lágý tojás lábtojással* történő helyettesítése is. Az *Algopyrint* mindössze öten értelmezték *alvópirinnek*, egy gyermek *alvópirítnek* (a pirítóssal hozta összefüggésbe), ugyanakkor a vártakkal ellentétben a *pszichopata* szót csak négy gyermek kezdte el boncolgatni (*a ló patája*; *az, amiből jön ki a gőz*), a többiek a hangalak reprodukálásakor megakadtak az ilyen és hasonlóan nehéz szavak esetében. Az a jelenség, hogy a szófejtések gyakran a gyermekek saját tapasztalatain, illetve az adott szó konkrét jelentésén alapulnak (Albertné 2004), megfigyelhető volt például a *földrajz* szónál, amelyet a legtöbben így értelmeztek: „a földrajz az, amikor a földre rajzolunk”, ám akadt ezzel kapcsolatban egy eltérő etimológia is: *föntrajz*. A *szerviz* szót többen összetévesztették a *szennyvízzel*: „a szerviz az, ahova a szerviztisztító megy”.

A 3–4 éves gyermekek elsősorban a hangalak reprodukálására törekedtek, a feltüntetett százalékos arányok azt mutatják, hogy a korosztályra jellemző látványos beszédfejlődésből még nem kövezik az etimologizálás gyakorisága.

2. ábra

A 4–5 éves korosztály eredményeinek százalékos összesítése

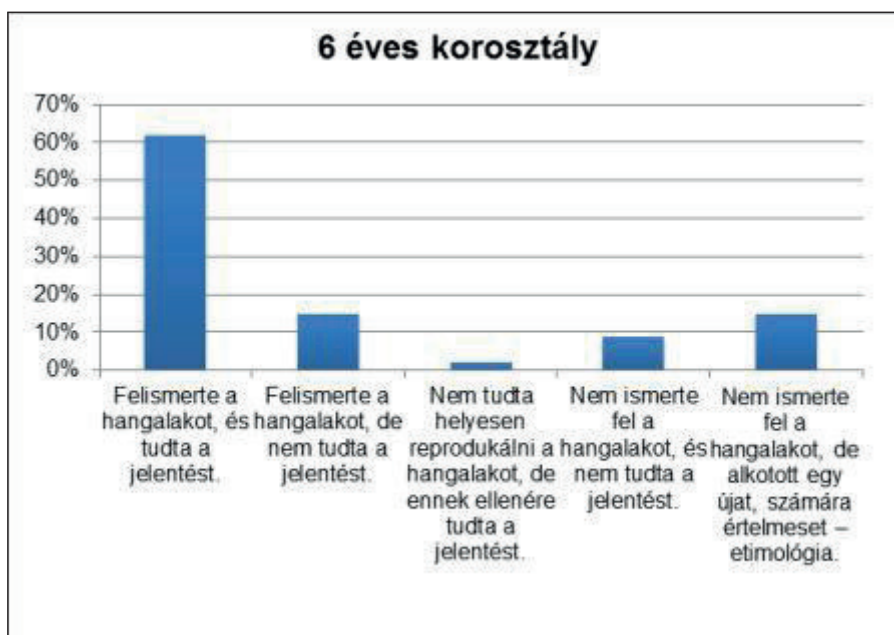
A 2. számú ábra jól mutatja, hogy a 4–5 éves korosztály teljesítménye nagymértékben különbözött a 3–4 évesekétől: ebben az életkorban a gyermekek 24%-a hozott létre új etimológiákat.

A vizuális feladat megoldása nem okozott nekik nehézséget. Ebben a korosztályban is jellemző volt a *gutaütés butaütésre* való felcserélése. A gyermekek fele ismerte a *lágj tojás* jelentését, a másik fele a *lábtojás* értelmezést használta („a lábtojásban lábak születnek”; „a lábtojásba az emberek beletaposnak”; „a lábtojásban egy kiscsibe van, és csak a lába kelt ki” stb.). A *baklövésre* több értelmesítés is született: *vaklövés* („belelőttek abba, akibe nem is akartak”); *bablövés*; illetve voltak, akik a földrajz analógiájára a „lelőtték a bakot” értelmesítést használták. Az *Algopyrin* helyett – a 3–4 évesekhez hasonlóan – a gyermekek közel fele az *alvópirin* alakot használta. A *herpeszt* többen *terpesznek* értelmezték, illetve a *szem* szóval hozták összefüggésbe („a herpe szem az valamilyen szem”).

A 4–5 éves korosztály kreatívabban reagált a bonyolultabb szavakra, így például a *pszichopata* kifejezésre is. A leggyakoribb értelmesítés a lovak patájával volt összefüggésben: „a lovat felpatkolni”; „a ló patája”. A legegységibb válasz egy ötéves kislány szájából hangzott el: „a szívópata az, amikor a lónak kikaparják a kutyakakit a patájából”. (Szintén ettől a kislánytól származik az alábbi etimológia is: a Téalópó szánját *légszarvasok [rénszarvasok]* húzzák a levegőben.) A *pszichopata* kapcsán felmerült a *patak* szó is. A *Szezám, tárulj!* kifejezést pedig többen a *szezámmaggal* hozták kapcsolatba.

A *kentaur* szó kapcsán a gyermekek közel fele az *úr* szóra asszociált, és ez alapján magyarázta meg a jelentését is: „a kentaur egy bácsi”; „a kentaur egy szegény embert jelent”; „a kentaur az a bácsi, aki az ebédet hozza”; „a kentaur egy úr, akit úgy hívnak, hogy kenta”.

A 4–5 éves gyermekeknél nőtt azoknak a szavaknak az aránya, amelyeknek a hangalakját és a jelentését is tudták (50%), ezzel értelemszerűen egyenes arányban csökkent azoknak a szavaknak a száma, amelyeknek nem tudták sem a hangalakját, sem a jelentését (11%).

3. ábra
A 6 éves korosztály eredményeinek százalékos összesítése

A 6 éves gyermekek nyelvi fejlettségét bizonyítja, hogy 62%-uk ismerte fel helyesen a hangalakot és a jelentést is. Ezzel arányosan csökkent a gyermeki etimologizálás: ebben a korosztályban már csak 12%-uk hozott létre egyedi értelmezéseket (lásd a 3. ábrát).

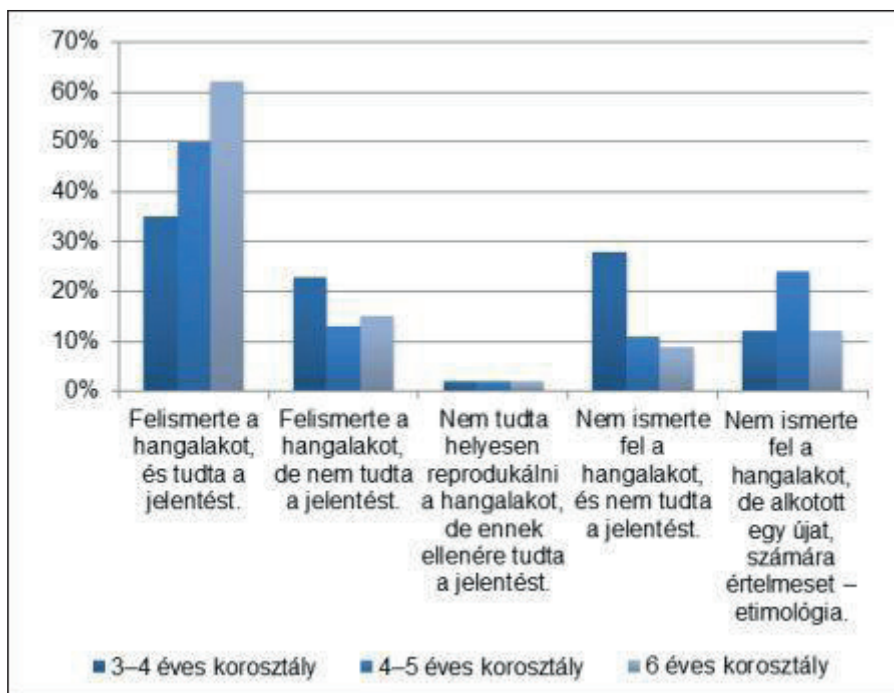
A vizuális feladatot a 6 éves korosztály is minden nehézség nélkül oldotta meg, etimológiák ebben a feladatban nem születtek. A *gutaütés* szót tízből tíz gyermek értelmezte *butaütésként*, és magyarázta meg ez alapján (pl. „bután üt meg valakit”). A *lágj tojásra* három különféle értelmezés született, ezzel is bizonyítva az idősebb

korosztály szókincsbeli, illetve asszociációs fejlettségét: a *záptojás*, a *lánytojás*, illetve a fiatalabb korosztálynál is előforduló *lábtojás*. A *Mechwart liget*et a 6 éves gyermekek közül többen értelmezték *Mechwart lvettként*, illetve *lekvárligetként*. A *pszichopata* kifejezéssel kapcsolatban a tárgyalt korosztályba tartozó gyermekek nem alkottak egyéni értelmezéseket. Nagy részük – ha nem is tudta tökéletesen reprodukálni a hangalakot – hallotta már valahol ezt a kifejezést, illetve összefüggésbe hozta addigi tapasztalataival. (Előfordult, hogy mesecsatornán hallották a kifejezést, illetve akadtak olyanok is, akik az orvosra asszociáltak a szó kapcsán.)

Összegzés, következtetések

Az a feltételezés, amely szerint a megkérdezett gyermekek egyes szavakra, illetve kifejezésekre hasonló válaszokat adnak, mint amelyek a szakirodalmi vagy egyéb példákban szerepelnek, nagyrészt helytállónak bizonyult. Jellemző volt például a *talicska* – *tolicska*, a *gutaütés* – *butaütés*, a *lány tojás* – *lábtojás*, a *herpesz* – *terpesz* megfeleltetés. Ugyanakkor születtek teljesen egyedi értelmezések is, ilyen például a *herpeszem van* mondatból a *szem* kiemelése – „a herpe szem az valamilyen szem”; a *futó zápor fotózáporként*, és a *kentaur* valamilyen *úrként* történő értelmezése.

Várakozásomnak megfelelően a vizuális feladat egyik korosztály számára sem jelentett problémát, egy-egy esetet leszámítva (pl. a *villamos* helyett *vonat*). Ezek a feladatok valóban segítségemre voltak a gyermekek fantáziájának beindításában: sok esetben megosztották az adott képpel kapcsolatos élményeiket, könnyebben rá tudtak hangolódni a következő feladatokra.

4. ábra
A vizsgált korcsoportok eredményei összesítve

A 3–4 éves korosztályban az előzetes feltevésekkel ellentétben még nem vagy csak kis számban alkalmazzák a gyermeki etimológiát. Az általam vizsgált gyermekek esetében ez az arány 12%. Bonyolult folyamatról van szó, amelyhez több tényező is hozzájárul: a gyermek szociális környezete, értelmi, érzelmi fejlődése mind hatással van a beszédfejlődésre, az etimologizálás pedig összetett gondolkodást kíván meg felnőttől, gyermektől egyaránt. Értelmileg meg kell érni arra, hogy a szavakat, hangalakokat, jelentéseket képesek legyünk társítani, illetve össze tudjuk kapcsolni élményekkel, szituációkkal. Ebből születik az etimológia. Ehhez pedig a hároméves gyermekek valóban fiatalok még.

A felmérés eredményéből látszik, hogy a 4–5 éves korosztály a legproduktívabb a gyermeki etimologizálás szempontjából. A vizsgált gyermekek 24%-a alkotott új szavakat a számára ismeretlen alakokból, emellett elmondható, hogy ők hozták létre a legkreatívabb összetételeket. Meglepő azonban, hogy egyes – általam előzetesen a bonyolult, ismeretlen kategóriába sorolt – szavak már ennyi idősen szerepelnek a szókincsükben, ezáltal nem is szükséges értelmesített hangalakot keresniük számukra (pl. *Algopyrin*).

Az eredmények azt mutatják, hogy az etimologizálás (és más gyermeknyelvi produktumok) valóban összefüggenek a gondolkodási folyamatokkal, illetve azok különböző szintjeivel, egyszóval a nyelvi tudatosság fejlődésével.

A felmérés tükrében azt mondhatjuk, hogy a mai gyermekek szókincse nagyban különbözik azoktól a tíz évvel ezelőtti szakirodalmakban szereplő gyermekekétől, akiknek a mintái alapján összeállítottam a kérdőívet. Igyekeztem ugyan meríteni aktuális családi példákban is, de elsődlegesen a szakirodalom példáit vettem alapul a kérdőív elkészítésekor. Például: amíg tíz évvel ezelőtt idegen szónak számított a *helikopter*, addig a felmérésben részt vevő gyermekek számottevő részének az aktív szókincsébe tartozik.

A vizsgált csoportban akadtak az átlagostól eltérő szociális helyzetű gyermekek, akiknek a beszédprodukciónak is nagymértékben megmutatkozott az eltérés. A későbbi kutatások alkalmával érdemes lenne különféle intézményekbe ellátogatni és összehasonlítani az eltérő szociális helyzetű gyermekek beszédprodukciónak. A fenti felmérést célszerű lenne elvégezni egy-egy magánóvodában, két tannyelvű óvodában, vidéki óvodában stb., majd összevetni az eredményeket.

A gyermeki etimológia gyűjtése napjainkban egyre népszerűbb jelenség. Rendszeresen megjelenik internetes oldalakon, blogokban, az írott sajtóban, illetve már könyv formájában is – összegyűjtött versekként (Finy Petra: Gréta garbója). A beszédfejlődés azonban, láthatjuk, igen összetett, a gyermek részéről nagy erőfeszítést igénylő folyamat. A felnőtteket oly sokszor megnevettető „aranyköpések” háttérében valójában komoly értelmi erőfeszítés áll.

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna 2006a. A nyelvi tudatosság fejlődése az anyanyelv elsajátítása során. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 6: 5–23.
- Adamikné Jászó Anna 2006b. *Az olvasás múltja és jelene*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Albertné Herbszt Mária 2004. Gyermeknyelv. In: A. Jászó Anna (szerk.) *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes 1993. *Gyermeklélektan*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Piaget, Jean – Inhelder, Bärbel 1999. *Gyermeklélektan*. Osiris Kiadó. Budapest.

- (1) Névadás és fantázia. Vércsorgó hínírvirus – amikor nevet ad a nép (1. rész). *Nyelv és Tudomány* 2010. <http://www.nyest.hu/hirek/vercsorgo-hinivirus-amikor-nevet-ad-a-nep-1-resz> (2011. augusztus 9.)

Egerszegi, Anna

Etymologization in kindergarten children's language use

There is serious mental effort behind the diversity of child language production. In the development of such products, appropriate biological factors, speech development, the development of linguistic consciousness, and social environment surrounding the children all play an essential role. This study investigates the phenomenon of child etymology among children in the kindergarten. It also introduces a survey carried out among 3-6 year old children in the kindergarten. The survey method used in the study enables us to directly investigate the linguistic products of children, with special attention to the phenomenon of etymologization. The playfulness of the questionnaire, easily helps the children to relax and be ready to collaborate. The findings reflect the level of the linguistic consciousness in various age groups, and within this the examples of the diverse realizations of child etymologization.

Kulcsszók: gyermeknyelvi produktumok, gyermeki etimológia, nyelvi tudatosság, vizsgálat – játékos kérdőív

Keywords: child language products, child etymology, linguistic consciousness, 3-6 year old children in the kindergarten, study-playful questionnaire

Az írás szerzőjéről

Egerszegi Anna

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

afropopmusica[kukac]gmail.com